

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 19 (32)

Суми – 2019

**SECTION 1
THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND THE RIGHT;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES**

**СЕКЦІЯ 1
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i19.p7>

**ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ
НАСИЛЬСТВУ**

*Баранова Цвітана Сергіївна,
викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ,
аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена дослідженню історичних передумов протидії та запобігання домашньому насильству. Встановлено, що досліджуване правове явище охоплює дві складові: аналіз причин виникнення домашнього насильства та визначення місця кожного із суб'єктів, які охоплюються даними відносинами. Зроблено висновок, що з урахуванням кількості наукових праць, предметом яких були окремі елементи механізму запобігання та протидії домашньому насильству, більш доцільним є дослідження даного явища через призму встановлення історичних передумов його виникнення.

На сьогодні нагальною є необхідність вивчення генезису домашнього насильства шляхом дослідження наукових, історичних та релігійних джерел, законодавства на території сучасної України, аналізу чинного законодавства, порівняння вітчизняної та західної історії існування проблеми насильства в сім'ї задля подальшого визначення чинників і шляхів її подолання.

Метою статті є дослідження історичних аспектів виникнення домашнього насильства як складного історично стійкого явища.

Проблема домашнього насильства та запобігання їй обговорюється давно, особливо з моменту прийняття Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001р.No2789-III, однак вчені та практики прийшли до висновку, що існуючі законодавчі норми не виконували належно свої функції, а з метою дотримання міжнародних стандартів, сьогодні ця тема знову активно обговорюється у суспільстві і не дарма, адже за статистикою, яку оприлюднили під час голосування за новий Закон, понад 3 мільйони дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства у сім'ї або є їхніми вимушеними учасниками, а майже 70% жінок піддаються різним формам знущань і принижень.

І тут важливо розуміти, що законодавець має не просто імплементувати міжнародні норми, та чекати змін. Головне завдання держави - реалізувати кожен їхній розділ в реальності, досягаючи при цьому мети закону, а саме: створити ефективну систему, спрямовану на забезпечення протидії злочинним діям проти насильства, запобігання їм, припинення та покарання за такі дії, створення ефективної системи розслідування злочинів, забезпечення дієвості засобів правового захисту для кожної особи, що зазнала домашнього насильства.

Ключові слова: домашнє насильство, протидія, запобігання, боротьба за насильством, причини виникнення.

Baranova Ts.S. Historical background to preventing and preventing domestic violence. The article is about exploring the historical background to countering and preventing domestic violence. It is established that the legal phenomenon under study has two components: an analysis of the causes of domestic violence and determining the location of each of the subjects covered by these relationships.

It is concluded that, given the number of scientific works, the subject of which were separate elements of the mechanism of prevention and counteraction to domestic violence, it is more expedient to study this phenomenon through the prism of establishing the historical preconditions for its occurrence.

Today, it is crucial to study the genesis of domestic violence by researching scientific, historical and religious sources, legislation in contemporary Ukraine, analyzing current legislation, comparing the domestic and western history of the problem of domestic violence to further determine the factors and ways to overcome it.

The purpose of the article is to investigate the historical aspects of domestic violence as a complex and historically stable phenomenon.

The problem of domestic violence and prevention has been discussed for a long time, especially since the adoption of the Law of Ukraine «On Prevention of Domestic Violence» of November 15, 2001 No2789-III, however, scientists and practitioners have come to the conclusion that the existing legislative norms did not perform their functions properly, and in order to comply with international standards, today this topic is again actively discussed in society and for good reason, because according to statistics released during the voting for the Law, over 3 million children in Ukraine annually observe acts of violence in the country. themselves or their forced participants, and nearly 70% of women are subjected to various forms of abuse and humiliation.

And here it is important to understand that the legislator must not just implement international standards, and wait for change. The main task of the state - to realize each of their sections in reality, while achieving the goals of the law, namely: to create an effective system aimed at ensuring the prevention of criminal acts against violence, preventing them, stopping and punishing them for such actions, creating an effective system of crime investigation, ensuring the effectiveness of remedies for every domestic violence victim.

Key words: domestic violence, counteraction, prevention, fight against violence, causes.

У фахівців немає жодної думки чи якихось точних даних про характер гендерної взаємодії в далекому минулому. Одні з них вважають, що часи палеоліту і неоліту – 50–20 тис. років тому – були гендерно нейтральними, тобто взаємини між чоловіками і жінками не мали на той час суспільної значущості. Інші кажуть, що на зорі історії панував матриархат. При цьому дехто визначає цей устрій як панування жінок. Інші ж вважають, що матриархат насправді передбачав партнерські відносини між чоловіками і жінками. Це партнерство начебто було зруйноване з появою і розвитком «технологій війни», що утвердили перевагу грубої сили [1].

Активність міжнародного руху по боротьбі з насильством щодо жінок, а також міжнародно-правові зобов'язання, які взяли на себе держави, сприяли актуалізації цієї проблеми на національному рівні. Україна стала однією з небагатьох держав колишнього СРСР, що відреагували на рух із захисту прав жінок змінами у своїй державній політиці. Та на сьогоднішній

день ми говоримо про домашнє насильство не лише як жіночу проблему, адже практика та статистика показує, що жертвами насильства в сім'ї є не лише жінки, а діти, чоловіки, люди похилого віку. Звісно, більшу частину жертв домашнього насильства складають жінки, але у 75% випадків домашнього насильства свідками, а часто і самими жертвами стають діти. Жорстоке поводження з дітьми – це особливий вид насильства в сім'ї, який, на превеликий жаль, стає все більш поширеним у світі і зокрема в Україні [7, с. 11].

Слід зазначити, що в основі традиційної системи соціалізації статі лежить так званий первинний розподіл праці між чоловіком і жінкою. Саме він визначив цілком різні умови існування представників різної статі, закріпив за чоловіками право на «зовнішню» діяльність, на засвоєння світу і панування над ним, а отже – на роль суб'єкта історії, а за жінками – право на народження і виховання дітей, на влаштування дому і побуту. [2, с. 24].

Створити сім'ю для наших предків було чи не найголовнішою задачею, яку дівчатам треба було виконати до 18, а хлопцям – до 20 років. Незважаючи на такий досить ранній вік початку самостійного дорослого життя, необхідних знань про подружнє життя молодь не мала. Батьки сумлінно вчили своїх дітей лише поратися по господарству, бо вірили, що цього достатньо для щасливого сімейного життя. Статеве виховання і розмови про репродуктивне здоров'я тим часом залишалися табу. Свій перший досвід інтимного спілкування та симпатії до протилежної статі молодь здобувала на вечорницях. І саме тут відбувалися також перші прояви психологічного домінування, а то й фізичного і сексуального насильства хлопців над дівчатами. Окрім розмов, загравань, пісень та жартів, вечорниці знані ще й обрядом спільного спання. Коли між молодими виникала симпатія, вони лягали спати поряд. Але бувало й таке, що дівчину змушували спати поряд із хлопцем, з яким вона не хотіла. А в разі відмови чинили їй усяку шкоду: наприклад, вимазували хату дьогтем чи знімали ворота. Траплялося, що «норовливу» дівчину били, і такі побиття могли закінчитися для жертви трагічно. Як зазначала етнологиня Оксана Кісь «Таким чином дівчат привчали до гендерно-нормативної поведінки – стриманості і поступливості у стосунках із чоловіками».

Історик Володимир Маслійчук, який досліджує кримінальні справи минулих століть, пише, що в XVIII столітті рукоприкладство було поширене в усіх сферах міжлюдських взаємин. Тобто мова не лише про стосунки між чоловіком та дружиною, але й з іншими родичами та дітьми. Наприклад, матері часто фізично карали дітей рукою, ганчіркою, ременем чи різкою. Таке виховання вважалося чи не найефективнішим способом впливу на дитину. Бачимо відображення цих переконань і в українському фольклорі: «Діти любі, а за прутину держи», «Без лозини дитина людиною не виросте».

Зазвичай молоді після одруження жили самі. Проте, якщо дружина переходила в дім чоловіка, то вірогідність насильства й наруги від членів сім'ї чоловіка в разі зростала. У народному фольклорі немало сказано, наприклад, про лиху свекруху. Володимир Маслійчук зафіксував випадки, коли свекруха не лише біла, але й морила голодом невістку. Зрештою, усі ми пам'ятаємо «Кайдашеву сім'ю» Івана-Нечуя Левицького, яка дуже яскраво показує тогочасні реалії. Пристрасні сварки членів традиційної родини описані з гумором, але насправді автор розгортає перед нами соціально-побутову драму з життя патріархального суспільства. «Б'є – значить любить» – не єдина

приказка, яка відтворює реалії того часу. «Люби, як душу, а тряси, як грушу», «Від милого пана не болить і рана», «Жінка не бита – що коса не клепана!». Фольклор показує фізичне насильство у сімейних стосунках, як певну норму, виправдовує і навіть заохочує його. Аналізуючи стосунки у сім'ях наших минулих поколінь, ми бачимо, що рукоприкладство вважалося виправданим інструментом, здатним «навести лад» у розподілі гендерних ролей. А лад потрібен був виключно для того, щоб утримувати в порядку господарство. Втім, часи «Кайдашевої сім'ї» далеко позаду. А домашнє насильство має залишитися виключно на сторінках художньої літератури, яку нам потрібно мудро трактувати для наступних поколінь. Адже у сучасних українських сім'ях, які будуються на цінностях гендерної рівності, місця насильству немає [5].

З часу проголошення незалежності України та падіння «залізної завіси» у свідомості українського жіноцтва відбулися значні зміни. Ідеологічно насаджуваний канон фемінності – «совецька супер-жінка» (у межах чинного на той час гендерного контракту «працююча мати») – втратив свою монополію. У 1990-х роках йому на зміну прийшли нові життєві стандарти, моделі поведінки, цінності та моральні норми. На той час існувало принаймні два основні джерела для вибудовування нової системи вартостей: по-перше, ідеологія українського націоналізму (чи українська національно-державницька ідея), співвідносна з історичним минулим і традиційною культурою українців; по-друге, досі незнані і вкрай привабливі «західні взірці» сучасної цивілізації. Вони витворили і запропонували українським жінкам два головні зразки фемінності – Берегиня та Барбі [8, с. 231-232]. Хоча, на перший погляд, вони виглядають цілковито різними, глибший їх аналіз допоможе виявити засадничу латентну (приховану) спорідненість. Образ Берегині був сконструйований цілком штучно на самому початку незалежності. Його появою і стрімким поширенням завдячуємо насамперед творчості українських письменників-народників: Василь Рубан, котрий назвав свою новелу про автентичність матріархатного устрою українського суспільства «Берегиня». Так само називалась і книга художніх оповідей Василя Скуратівського про українські традиції. Згодом В.Скуратівський започаткував науково-популярний фольклорно-етнографічний часопис з аналогічною назвою. Доволі швидко ця ідея і сам образ Берегині – символ жінки-матріарха – здобули значну популярність і почали використовуватись не лише письменниками чи публіцистами, але й пропагуватись громадськими і політичними

діячами. Головна смислова домінанта образу Березині – абсолютизація жіночих репродуктивних функцій. Упродовж 1990-х років образ Березині та відповідна риторика використовувалися практично у кожній публічній дискусії, що стосувалася жіночої проблематики. Як сутнісна складова національної ідеї, образ Березині з часом стає одним з центральних елементів національно-державної ідеології сучасної України. Як слушно помітила Мар'яна Рубчак, це виявляється навіть на найвищому політичному і урядовому рівні. Так, 6 березня 1999 року газета «Голос України» на першій шпальті опублікувала два привітання від високих посадових осіб-чоловіків. Перший з них – від чинного Президента Леоніда Кучми. Заголовок привітання: «Берегиням роду нашого. Вітання українським жінкам з 8 Березня» вкупі зі словами «Виконуєте високу і святу місію – місію любові, добра, миру» не потребують додаткових коментарів щодо офіційного бачення місця і ролі жінки у суспільстві. Та ще більш промовистим свідченням дієвості консервативних уявлень з цього приводу стало вітання від тодішнього Голови Верховної Ради Олександра Ткаченка «Берегиня роду нашого безсмертного». Дві коротенькі цитати послужать зразком стійкості традиційних стереотипів: «Жінка-Мати, Жінка-Дружина, берегиня роду нашого...». Інша модель фемінності – Барбі – дуже схожа на ляльковий персонаж з таким самим ім'ям, проте насправді є об'єднаним образом жінки, спосіб життя якої нагадує нарцистичне існування гарної та дорогої ляльки. Вона вимагає для себе відповідного середовища та атрибутів, щоби врешті-решт виконати своє головне призначення – знайти свого власника-чоловіка. Жінка з'являється у телерекламі і тих предметів, що призначені для чоловічого споживання. «Ця чудова лялька буде твоєю, якщо ти купиш це пиво (або леза для гоління, чи одеколон, дезодорант, жувальну гумку, шоколад, шампунь...)), – безмовно переконують потенційного покупця-чоловіка незліченні яскраві кліпи на українських телеканалах, демонструючи щасливі обличчя тих чоловіків, що вже отримали свій «приз». Жінка у кліпах постає наче бонус, винагорода за правильний вчинок, подарунок на додачу до справді корисних речей. А відтак і сама вона ототожнюється із річчю. На відміну від Березині, чиє тіло призначене головно для репродукції, тіло Барбі є об'єктом чоловічого естетичного та еротичного задоволення. Так чи інакше, жіноче тіло призначене для того, аби бути використаним – чи то конкретним чоловіком, чи патріархатним суспільством (державою, нацією). Характерною є відсутність інтересу до жіночої особистості, її власних потреб, інтелектуального

потенціалу чи творчих здібностей. Власне, обидві моделі пропонують єдиний спосіб жіночого існування – належати чоловікові. Цілком очевидно, що в сучасних умовах обидва варіанти – Березиня і Барбі – виявляються нефункціональними, оскільки соціально-економічні умови в Україні не дозволяють жінкам залишатись у чотирьох стінах та насолоджуватись тихим домогосподарством, самовідданим материнством чи нарцистичним плеканням свого тіла [3, с. 20-26].

Вже декілька років українські жінки силою обставин чи власним свідомим вибором шукають свого місця на ринку праці, намагаються віднайти адекватні моделі фемінності, які втілювали б необхідні для виживання цінності та риси.

Ще у 2001 році за соціологічними дослідженнями, більшість жінок (61%) взагалі вважали себе нездатними до успішної підприємницької діяльності [6, с. 209-214]. Причиною цього став наслідок диференційної гендерної соціалізації. Саме це все і стало передумовою бачення проблеми домашнього насильства саме стосовно жінок. Сьогодні ми маємо вже інші цифри, іншу статистику, іншу практику, хоча і не завжди позитивну. Саме тому ми не маємо припинити дослідження з цієї проблеми та шляхи її викорінення.

Переломним моментом у визначенні потерпілих від домашнього насильства стало визнання таким чоловіка. Найдражливіше питання у проблемі чоловічого насильства – це, звичайно, його біологічні витоки. Тут було б дуже корисно знати, чи чоловіки зокрема чи люди загалом біологічно (наприклад, генетично чи гормонально) схильні до насильницьких дій проти інших людей. Від самого початку фемінізм чітко розрізняв стать і гендер. Суто біологічні відмінності між статями утворюють лише субстрат для конструювання суспільством людей із гендером. Але дійсний зв'язок між статтю і гендером неоднозначний. По-перше, те, що можна назвати «гендерним ремеслом» суспільства, виконує свою роботу над біологічними істотами – істотами, для яких їхні тіла є первинним джерелом задоволення й болю. Розуміння зв'язку між статтю і гендером додатково ускладнюється ще й тим, що продукування гендеру саме по собі – надзвичайно складний і заплутаний процес. Хоча стереотипні ролі справді існують, жодна окрема людина не є «пасивною жертвою монолітно накинutoї їй системи». Ключове питання для нас – не те, чи схильні чоловіки до насильства, а що суспільство робить із цим насильством. Чому наріжним каменем такої кількості суспільств стали різноманітні прояви насильства, найчастіше здійснювані чоловіками?

Згідно із соціологічним аналізом насильства у наших суспільствах, людина навчається насильства, коли стає свідком соціального насильства або ж його жертвою: чоловік б'є хлопчика, хлопчик б'є собаку. Такі випадки «зараження» насильством – це реальність, бо, як показує аналіз випадків побиття дружин чоловіками, чимало насильників самі в дитинстві зазнавали знущань. Але важливішим є те, що наші особистості й сексуальність, наші потреби і страхи, наші сильні та слабкі сторони, і навіть ми самі створені – а не просто навчені – дійсністю, в якій ми живемо. Насильницький соціальний порядок плекає психологію насильства, яка в свою чергу зміцнює соціальні, економічні та політичні структури насильства. Невситимі потреби цивілізації і постійне розростання успадкованих структур насильства вказують на те, що розвиток цивілізації нероздільно пов'язаний із постійним зростанням насильства проти людей та природного середовища.

Німецькі філософи та соціологи: Макс Горкгаймер і Теодор Адорно стверджують, що панування людей над іншими людьми створює передумови для панування над природою. Важлива підтема книжки Мері О'Браєн «Політика репродукції» – те, що чоловіки «усвідомили власну окремішність від природи і потребу заповнити цей розрив ще з тих темних доісторичних часів, коли ідея батьківської лінії закріпилася в думці людей. Патріархат – це сила піднятися над природною дійсністю за допомогою цих історичних, рукотворних реальностей. Це принцип влади у його первісній формі» [9, с. 54-55].

Французька письменниця, філософиня, ідеологиня фемінізму Сімона де Бовуар каже, що неоднозначне ставлення чоловіків до природи переноситься на їхні почуття до жінок, яких вони розглядають як втілення природи. «Часом союзниця, часом ворогиня, вона подібна на темний хаос, з якого постає життя, як саме життя і як те інше, до чого життя прямує» [10, с.162].

Насильство проти природи, як і насильство проти жінок, насильство проти чоловіків і насильство проти самих себе, почасти пов'язане із тим, що канадський психолог Сідні Джуард називає вбивчими аспектами маскулітності [11, с. 21-29].

На сьогодні насильство щодо жінок та дівчат – одне з найпоширеніших порушень прав людини у світі. Кожна третя жінка (33%) протягом життя зазнала фізичного та/або сексуального насильства – це приголомшливий показник. Від сексуальних домагань до звалтування, від інцесту до побиття дружин і до жорстоких порнографічних зображень, мало кому з жінок вдається уникнути чоловічої

агресії в тій чи іншій формі. Сім'я забезпечує арену для вираження потреб та емоцій, які не вважаються прийнятними деінде. Це одне з небагатьох місць, де чоловіки почуваються в достатній безпеці, щоб висловлювати свої емоції. А коли прориває дамбу, повінь ллється на жінок та дітей [4].

У міжрегіональному порівняльному дослідженні ОБСЄ з питань добробуту та безпеки жінок, яке проводилося у 2018 році в Албанії, Боснії та Герцеговині, Чорногорії, Північній Македонії, Сербії, Молдові та Україні (вибірка в Україні не охоплює Автономну Республіку Крим та непідконтрольні уряду райони Донецької та Луганської областей). Опитування було проведено на основі вибірки, яка представляла доросле населення жінок (2048 жінок у віці 18–74 роки), у тому числі 298 жінок, які проживають поблизу контактної лінії в Донецькій та Луганській областях, для того щоб краще зрозуміти, як конфлікт впливає на явище насильства над жінками), виявлено цілу низку тенденцій та даних щодо рівня поширеності насильства стосовно жінок та дівчат, його впливу та соціальних норм та стереотипів, які за цим стоять. Отже, дослідження показало, що: 70% жінок, або приблизно 16 мільйонів жінок, починаючи з 15 років, пережили якусь із форм сексуального домагання, переслідування, насильства, вчиненого інтимним партнером або іншою особою (включно з психологічним, фізичним або сексуальним насильством); 45% жінок, або приблизно 10,2 мільйона жінок зазнали сексуальних домагань, включно з домаганнями через Інтернет; 23% жінок, або приблизно 4,9 мільйона жінок, зазнали фізичного та / або сексуального насильства з боку інтимного партнера; 18% жінок, або приблизно 4,4 мільйона жінок зазнали фізичного та / або сексуального насильства, вчинене іншою, ніж партнер, особою.

Масштаб насильства над жінками та дівчатами у регіонах, охоплених опитуванням, вимагає посилення зусиль щодо імплементації відповідного законодавства та вдосконалення планів дій, які направлені на боротьбу з усіма формами насильства, які зазнають жінки та дівчата. Опитування виявило, що всі жінки, незалежно від їх економічного чи соціального статусу, можуть зазнавати насильства, але деякі групи жінок мають більш високий ризик страждати від насильства. До таких ризиків можна віднести бідність, економічну залежність або наявність дітей. До можливих факторів ризику, які сприяють насильству з боку сексуального партнера, також треба віднести психологічні особливості та поведінку кривдника.

На підставі вищезазначеного, а також статистичних даних, можна зробити висновок, що

проблема домашнього насильства є проблемою всього людства, жінки й на далі не повідомляють про переважну більшість інцидентів, пов'язаних із насильством над ними, у поліцію, і рідко звертаються по допомогу до інших установ. А більшість жінок взагалі не знають, що робити, якщо

вони зазнають насильства, і що вони не знають про місцеві спеціалізовані організації, які пропонують підтримку для постраждалих від насильства.

Тому слід зрозуміти одне: ми не заснемо і не прокинемося в іншій країні, нам самим треба побудувати країну без насильства.

Література:

1. Афоризми про чоловіка і жінку [Електронний ресурс] / – Режим доступа: <http://netlibrary.at.ua/forum/8-33-1>.
2. Впровадження гендерних підходів в діяльність державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій [Навчально-методичний посібник]. – Чернігів. – 2008. - С. 24.
3. Гамаль Л. Жіночий рух і проблема жінки (культурологічний аспект) // Український жіночий рух: здобутки і проблеми. Вип.1. – Дрогобич. – 2002. - С. 20-26.
4. Інформаційний бюлетень 2018 р. «16 Днів активізму проти гендерно зумовленого насильства в Україні» [Електронний ресурс] / – Режим доступа: <https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/2018-11-20%20UNFPA%20Factsheet%20ukr2.pdf>.
5. Кісь Оксана. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX - початок XX ст.). - Львів: Інститут народознавства НАН України. - 2008.
6. Комих Н. Гендерні особливості мотивації підприємницької діяльності // Гендер і культура: Зб. ст. /Впоряд. Агеева В., Оксамитна С. – К.: Факт, 2001. – С. 209-214.
7. Моніторинг громадської думки населення України. Український інститут соціальних досліджень // Інформаційний бюлетень. – 1997 / №11. -С. 11.
8. Соломія Павличко «Прогрес затримується: консервативні лики жінок в Україні». - 1995.- С. 231-232.
9. Mary O'Brien, *The Politics of Reproduction* (London: Routledge and Kegan Paul, 1981), s. 54-55.
10. Simone de Beauvoir, *The Second Sex* (New York: Vintage, 1974), s.162.
11. Sidney Jourard, «Some Lethal Aspects of the Male Role,» у Joseph H. Pleck and Jack Sawyer, eds., *Men and Masculinity* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1974), s. 21-29.